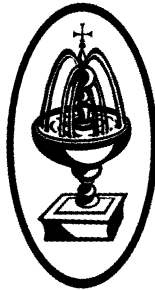

ISTORIJOS ŠALTINIŲ
TYRIMAI

2

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

2

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2010

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą parėmė

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Recenzavo

Liudas Jovaiša

(Vilniaus universitetas)

Živilė Nedzinskaitė

(Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas

(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus

(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf

(Kyljo universitetas)

Rimvydas Petrauskas

(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė

(Vilniaus universitetas)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

ISSN 2029-0705

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i> Pratarmė	7
--	---

Straipsniai ir studijos

<i>Tatjana Vilkul</i> Создание Совия: работа составителя Иудейского хронографа (XIII в.) The Making of Sovii: the workshop of the compiler of the chronography of Judea (13th c.). <i>Summary</i>	11 32
<i>Oleg Choruženko</i> „Первая Литовщина“ в летописной статье 1368 г. The first Lithuanian onslaught ('litovschina') in the chronicle entry of 1368. <i>Summary</i> ...	33 41
<i>Aleksandr Hruša</i> Доверял ли монарх своим подданным? (Из жизни общества Великого Княжества Литовского конца XV – первой трети XVI в.) Did the monarch trust his subjects (a glance into the social life in the Grand Duchy of Lithuania from the late 15th c. to the first third of the 16th c.). <i>Summary</i>	43 82
<i>Raimonda Ragauskienė</i> Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija The private archives of the magnates of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th c.: the structure and types of the documents. <i>Summary</i>	85 107
<i>Irena Valikonytė</i> Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras: rašto ir teisinės kultūros aspektai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje The repertoire of judicial documents in the Lithuanian Metrica: the facets of the culture of literacy and of justice in the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the 16th c. <i>Summary</i>	109 125
<i>Vladimir Poliščuk</i> Ревизия волынских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики № 22 (1547 г.) The inspection of customs rights in Volhynia and the special features of the documents of Lithuanian Metrica book no. 22 (1547). <i>Summary</i>	129 160

Inga Ilarienė

Livonijos dokumentų rinkinys Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 525	161
Livonian documents in Lithuanian Metrica book no. 525. <i>Summary</i>	176

Eugenijus Saviščevas

Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje	179
On the life of nobility, passions and capital punishment in 16th c. Žemaitija. <i>Summary</i>	208

Diskusija*Oleg Choruženko*

Научно-справочный аппарат в современных изданиях средневековых документов	209
The critical apparatus of the modern editions of medieval documents. <i>Summary</i>	218

Šaltinio publikacija

Vladislovo IV Vazos Liudvikai Marijai Gonzagai įkeistų papuošalų inventoriūs (parengė Darius Antanavičius)	219
The inventories of the jewelry mortgaged in 1646 by King Vladislaus IV Vasa of Poland to his wife Ludvika Maria Gonzaga. <i>Summary</i>	262

Recenzijos, Anotacijos

A. Urbanavičius, <i>Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas</i> , Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009. P. 728. – (Jonas Drungilas)	263
---	-----

К. Ю. Ерусалимский, <i>Сборник Курбского</i> , т. 1: Исследование книжной культуры, Москва: Знак, 2009. P. 888. – (A. D.)	264
---	-----

<i>Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Braslaviensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vlnensis A.D. 1782–1783 peracta</i> , parengė R. Firkovičius, (serija: <i>Fontes Historiae Lituaniae</i> , vol. VII, <i>Lietuvos istorijos šaltiniai</i> , t. VII), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2008. P. X, 451, [1]. – (Darius Baronas)	266
--	-----

Santrumpos	271
Apie autorius	273
Autoriams	275

Nuveikto darbo rezultatai išsamiai pagrįsti, vertingi, svarbūs. Autorius įrodė, kad Kurbskio rankraščiai neaiškiais keliais XVII a. viduryje iš Abiejų Tautų Respublikos rusiškųjų žemių pateko į Rusiją. Atskleidė, kad tai buvo du tekstų kompleksai: *Istorija* su trimis Kurbskio laiškais carui Ivanui IV ir ta pati *Istorija* su jo asmeniniais laiškais ir įvairiais literatūriniais vertimais. XVII a. pabaigoje Kurbskio rankraščiai pateko į visuomenę tuo laiku, kai Rusijos dvarininkai save ėmė suvokti kaip *šlėktą*, Europos kilmingųjų luomo dalį. Šias idėjas puoselėjo kunigaikštis Vasilijus Golicynas, vienas iš pirmųjų Kurbskio rinkinio savininkų ir platintojų, lenkiškosios kultūros gerbėjas (prieduose pateikiamas „Rinkinio“ savininkų sąrašas). Imperijos valdžiai oponuojantys intelektualai pritaikė Kurbskio rankraščių mintis savo poleminiams, politiniams ir pan. poreikiams: Kurbskis „padėjo“ kreipti mintis prieš tironiją (Petro I) ir svetimoteriavimą, jis „šlovino“ Petro I reformas, grūdino opoziciškai nusiteikusios aukščiausios dvarininkijos dvasią. Nuo XVIII a. antrosios pusės Kurbskio *Istorija*, vadinama „metraščiu“, tapo svarbiu caro Ivano IV valdymo laikų istorijos, ypač Kazanės žygio 1552 m., šaltiniu. Juo plačiai naudojosi Karamzinas. Rankraštinį pakeitę spausdinti Kurbskio rinkinio tekstai sukūrė grožinės literatūros veikėją ar net rusų filosofinės literatūros kūrėją ir galiausiai istoriografijos tyrimų objektą.

A. D.

Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Braslaviensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A.D. 1782–1783 peracta, parengė R. Firkovičius (serija: *Fontes Historiae Lituaniae*, vol. VII, *Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. VII), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2008. P. X, 451, [1]. ISBN 978-9986-592-58-7

Dar 1971 m. t. Pauliaus Rabikausko SJ, kun. Pauliaus Jatulio, kun. Rapolo Krasausko bei kitų Lietuvos šviesuolių iniciuota serija *Fontes Historiae Lituaniae* praėjusiais 2008 m. sulaukė septintojo tomo. Kaip žinia, pirmieji šios serijos tomai dienos šviesą išvydo Romoje, kurioje veikė 1956 m. atkurtos Lietuvių katalikų mokslo akademijos (LKMA) centras. Nuo to meto gana ilgam Amžinasis miestas buvo tapęs svarbiausia Lietuvos istorijos šaltinių tyrimo ir publikavimo vieta Laisvajame pasaulyje. Lietuvai atgavus valstybingumą, 1990 m. LKMA atsikūrė Lietuvoje ir būtent čia toliau plėtoja pagrindinę savo veiklą, skirtą lietuvių tautos mokslingumo kėlimui ir krikščioniškos kultūros stiprinimui. LKMA grįžimas į Lietuvą reiškė ne šiaip vietos pakeitimą. Anksčiau pradėtą veiklą turėjo tęsti nauji, o dažnai ir jaunes-

nės kartos žmonės. Tad vietos ir žmonių kartų keitimosi kontekste džiugu, kad pati tradicija, savo ištakomis siekianti dar Pirmosios Respublikos laikus ir prigijusi mūsų dienų Lietuvoje, ir toliau tęsiama. Daiktiniu šios tradicijos įrodymu tapo tęsiama serija *Fontes Historiae Lituaniae*: pirmasis jau nepriklausomoje Lietuvoje pasirodęs tomas buvo skirtas naujausių laikų Lietuvos vyskupams kankiniams¹. Senųjų istorijos šaltinių skelbimo tęstinumo ženklu tapo 2001 m. išėjusi Kauno dekanato vizitacija². Dar po kelerių metų pasirodė šioje recenzijoje aptariamas Breslaujos dekanato vizitacijos tomas, kurį parengė Romualdas Firkovičius. Šį mokslininką galime laikyti ne tik turbūt geriausiu Lietuvos senųjų archyvų žinovu, bet ir vienu geriausių Lietuvos lenkiškųjų šaltinių leidėju. Gretinant tarpusavyje lenkiškų šaltinių leidybos praktiką reprezentuojančius Lietuvos istorijos šaltinių leidimus, matyti, kad skirtingi leidėjai laikosi toli gražu nevienodų skelbimo principų. Mano supratimu, pas mus galima išskirti dvi pagrindines šaltinių leidimo praktikas: teksto modernizavimą ir paraidinį teksto perteikimą. Abi šios taktikos turi savo plusų ir minusų ir abi turi savo gerbėjų. Akivaizdu, kad Lietuvoje artimiausioje ateityje išliks panaši įvairovė ir tik ilgainiui galės išaiškėti, kokia šaltinių skelbimo praktika pasirodys parankesnė. Šioje vietoje noriu pabrėžti būtent parankumo aspektą dėl kelių priežasčių. Skelbiant palyginti vėlyvų amžių, XVI, o ypač XVII–XVIII a. lenkiškus tekstus paraidžiu, apčiuopiamai gadinamas jų perskaitymo malonumas. Iš lenkų kalbą moka skaityti toks tekstas ima reikalauti daugiau filologinio „šifravimo“, kuris dalykine prasme nieko naujo ar vertingo neduoda. O sumodernintą tekstą galima kur kas lengviau ir greičiau perskaityti ir šitaip kur kas greičiau ir lengviau sužinoti tai, ko reikia. Žinoma, modernizavimas turi turėti ribas, o ir pats parankumas negali tapti subjektyvių įgeidžių įkaitu. Tad, pvz., nepritarčiau siūlymui skelbiant istorijos šaltinius keisti patį raidyną (pvz., kirilicą transkribuoti lotyniškais rašmenimis)³, nes tokiu atveju nusizengtume šiais laikais visuotinai akademiniame pasaulyje vyraujančiais praktikais, pvz., graikiškus ar arabiškus šaltinius skelbti graikišku arba arabišku raidynu, o šių kalbų nemokantiems skaitytojams siūloma arba išmokti šias kalbas, arba pasinaudoti dažnai lygiagrečiai pateikiamais vertimais. Gerus tokių šaltinių leidimo pavyzdžius su lygiagrečiais vertimais pateikia, pvz., italų leidžiama *Graikų ir lotynų rašytojų* serija (*Scrittori greci e latini*)⁴ arba lenkų dvasininkų Arkadijaus Barono (Arkadiusz Baron) ir Henriko Pietraso (Henryk Pietras) parengta Visuotinių Bažnyčios

¹ *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, sudarė ir parengė A. Streikus (*Fontes Historiae Lituaniae*, vol. 5), Vilnius, 2000.

² *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.*, sudarė ir parengė V. Jogėla (*Fontes Historiae Lituaniae*, vol. 6), Vilnius, 2001.

³ Žr., pvz., A. Baliulis, „Kirilica rašytų Lietuvos istorijos šaltinių kai kurios skelbimo problemos“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, parengė D. Antanavičius ir D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 311.

⁴ Žr., pvz., *La Caduta di Costantinopoli*, t. 1: *Le Testimonianze dei Contemporanei*, t. 2: *L'Eco nel Mondo, testi a cura di A. Pertusi*, [Roma], [Milano], 1976.

susirinkimų nutarimų publikacija⁵. Šių svarstymų kontekste R. Firkovičius iškyla kaip nuoseklus Ankstyvųjų naujųjų laikų (XVI–XVIII a.) šaltinių modernizuotojas, kuris nuosekliai laikosi dar 1953 m. paskelbtos rekomendacinio pobūdžio instrukcijos⁶. Nors ši instrukcija ir nėra privaloma ar juo labiau tobula, bet joje išdėstytais principais vadovaujasi ir dažnas mūsų laikų Lenkijos istorijos šaltinių leidėjas. Tad tokios šaltinių praktikos požiūriu tenka palikti neatsakytą klausimą, kodėl mes, lietuviai, turime stengtis paraidžiui ir archajiškai perteikinti lenkiškus šaltinius, kai patys lenkai drąsiai juos modernizuoja. Būtent šių principų laikydamasis Firkovičius mums ir pateikė Breslaujos dekanato vizitaciją.

Šiuo leidimu Firkovičius toliau tęsia Vilniaus vyskupo Ignoto J. Masalskio nurodymu 1782–1783 m. atliktų Vilniaus vyskupijos dekanatų vizitacijų skelbimo darbą, kuriam pradžia davė Vytautas Jogėla ir gausus bendradarbių bei talkininkų būrys⁷. Norisi priminti, kad šios Vilniaus vyskupijos dekanatų vizitacijos pateikia itin išsamų XVIII a. pabaigos Lietuvos dvasinės ir materialinės kultūros paveikslą, net, sakyčiau, savotišką nuotrauką. Turėdami po ranka Kauno dekanato „nuotrauką“, dabar sulaukėme šiaurės rytų Lietuvą ir šiaurės vakarų Baltarusiją apėmusio Breslaujos dekanato „nuotraukos“. Lyginant su Kauno dekanato vizitacijos tomu, Breslaujos išėjo kur kas plonesnis. Taip atsitiko ne tik dėl to, kad į šį tomą nebuvo įtrauktas Breslaujos dekanato geografinis aprašymas (jo publikacija, mūsų žiniomis, šiuo metu rengia Józefas Maroszekas iš Balstogės), bet ir todėl, kad buvo atsisakyta vizitacijų aktų vertimo į lietuvių kalbą. Pritardami Vytauto Jogėlos nuomonei, kad šaltinio vertimas į lietuvių kalbą turi savo prasmę ir vertę (tobulina kalbos terminiją, lengviau profesionalams dirbti su šaltiniu), vis dėlto abejojame, ar dėl tokio vertimo gerokai pagausėja skaitytojų⁸, o šiame darbe tykantys pavojai ir keblumai verčia klausti, ar tikslinga versti *visus* vizitacijų aktus į lietuvių kalbą. Mano nuomone, to tikrai nebūtina daryti. Kauno dekanato vizitacijos vertimas į lietuvių kalbą yra ir bus vertinga pagalbinė priemonė, kuria galima naudotis ieškant jau surastų XVIII a. pabaigos daiktų ir reiškinių atitikmenų šiuolaikinėje lietuvių kalboje. Breslaujos dekanato vizitacijos publikacija vienkalbė. Vizitacijos aktų kalba nesudėtinga. Mokantys lenkų kalbą ją gali nesunkiai perskaityti ir suprasti. Jos turinys tikrai turėtų sudominti ne tik bendrosios XVIII a. istorijos tyrėjus, bet ir kraštotyrininkus, ir labiau kultūriškai-istoriškai prakutusius, ir savo gimtinės praeičiai neabejingus žmones. Šioje

⁵ Žr., pvz., *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst grecki, laciński, polski*, t. 1 (325–787), układ i opracowanie ks. A. Baron, ks. H. Pietras SJ, Kraków, 2007.

⁶ K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Warszawa, 1953.

⁷ *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio*, p. VI.

⁸ Plg. ten pat, p. V.

vizitacijoje detaliai, išskyrus Kaltanėnus⁹, aprašyta šių dienų Lietuvos teritorijoje esančių parapijų būklė: Adutiškio, Švenčionių, Pašaminės, Daugėlišio, Linkmenų, Kuktiškių, Labanoro, Tauragnų, Taurapilio, Salako, Zarasų, Smalvų, Tverečiaus, Strūnaičio, Račkiškės (jau išnykusi gyvenvietė), Mielagėnų, Palūšės – iš viso 18; kitos 8 parapijos – Baltarusijoje (Breslaujos, Vidžių, Drūkšių, Drujos, Ikaznės, Pohosto, Miorų, Pelekų). Visos parapijos aprašytos labai panašia tvarka: pirmiausia aprašoma parapinė bažnyčia, nurodant jos fundatorius ir beneficijas, jos būklę ir įrangą, špitoles, kleboniją ir brolijas (jei yra), paskui aprašomos parapijai priklausančios naudmenos ir pajamų šaltiniai nurodant ūkių savininkų vardus (tarp kurių, kaip ir reikia tikėtis, nemažai lietuvių) ir galiausiai aprašoma pati parapija: kur kokie miesteliai ir kaimai, nurodant jų savininkų vardus. Paprastai parapijų aprašymuose nurodoma ir religinė parapijų įvairovė, kurią kūrė seniau įsikūrę žydai ar naujai besikuriantys maskvėnai sentikiai. To meto parapijų „prisotinimo“ dokumentais ir knygomis mastą galima nustatyti iš bažnyčiose ar klebonijose saugotų dokumentų ar knygų. Sąlygišku bibliotekos gausumu mane maloniai nustebino Adutiškio, Kuktiškių ir Drūkšių klebonijos. Be įprastinės teologinės ar pamokslinės literatūros, XVIII a. pabaigos Adutiškyje galėjai paskaityti *Historiae Plutarchi*, *Historiae Monarchiarum*, *Iniustitia armorum Svetiorum*, *Seneca patris Zajączkowski*, *Obraz prawdziwego kapłana*; pas Kuktiškų kleboną galėjai rasti *Ius prudentiae*, *Ovidius Naso*, *Liber Lucani*, *Augustini confessio*, *Ciceronis orationes* ir net *Missale antiquissimum gotskie*; apsilankęs Drūkšiuose galėjai gilintis į *De arte rhetorica Soarii* ar į *Enchiridion piarum meditationum*. Šie kultūros istorijos faktai rodo, ką to meto kunigai skaitė, ką ir kaip jie bandydavo perteikti savo parapijiečiams. Apšvietos epochai ir, konkrečiai, vyskupui Masalskiui būdingą rūpinimąsi liaudies švietimu iliustruoja parapiinių mokyklų apibūdinimai. Visa tai leidžia pajusti Lietuvos parapijų gyvenimo pulsą, plakusį daugiau kaip prieš 200 metų. Šio tomo informuotumą padidina Algirdo Baliulio parengtos išsamios asmenvardžių, vietovardžių ir dalykų rodyklės. Siekiant to paties tikslo, buvo įdėtas Breslaujos dekanato žemėlapis. Pasinaudojant proga norisi akcentuoti, kad šis žemėlapis parengtas pagal Stanisława Litako keletą dešimtmečių rengtą Katalikų Bažnyčios Lenkijos ir Lietuvos valstybėje ir su ja susijusių kraštų atlasą¹⁰. Šio atlaso pasirodymą 2006 m. reikia laikyti įvykiu mūsų kraštų Bažnyčios istorijos ir istorinės geografijos tyrimuose. Džiugu, kad ir mes turime galimybę juo naudotis siekdami geriau ir pavaizdžiau suprasti mūsų šalies praeitį. Telioka pageidauti, kad ir artimiausiu metu pasirodysiančiuose analogiškuose Ukmergės ir Kupiškio dekanatų vizitacijų aktų publikacijose jau pasiektas informatyvumo lygis būtų ne tik išlaikytas, bet ir pranoktas.

⁹ Tiesa, Kaltanėnų parapija nebuvo aprašyta, nes ten tuo metu įsikūrę pranciškonai konventualiai nebuvo pavaldūs vyskupo jurisdikcijai ir todėl vizitatoriui nepateikė jo prašytų duomenų.

¹⁰ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin, 2006.

Kadangi man pačiam teko pareiga spaudai parengtą R. Firkovičiaus tekstą gre-tinti su rankraščiu, beveik notariškai galiu teigti, kad parengta publikacija visiškai ir patikimai atitinka originalų tekstą. Tiesa, kaip įvade vietoj sąvokos „diakritiniai ženklai“ atsirado „dialektiniai ženklai“ (p. viii), negaliu paaiškinti. Šiuo metu tai vienintelis man žinomas kiek įdomesnis paskutinių redagavimo akimirų, o gal ne-paklusnaus kompiuterio iškrėstas pokštas. Tikiu, kad pačiame šaltinyje tokių pokštų nėra, o kas tuo abejoja tegul sutikrina su originalia knyga, kuri saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve (f. 694, ap. 1, b. 3505).

Darius Baronas